

สารนำรู้เรื่องนำ

โดย

สำนักส่งเสริมและประสานมวลชน ส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ทักทาย

สวัสดีค่ะ...พบกันอีกครั้งนะคะกับ...

“สารนำรู้เรื่องนำ” บน...Website ของกรมทรัพยากรน้ำ ซึ่งนำเสนอเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งสาระความรู้ต่างๆ ที่น่าสนใจมาฝากเหมือนเช่นเคยค่ะ.....ครั้งนี้พบกับเรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เป็นเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งนับว่าเป็นความรู้ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่น แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิต รวมถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นองค์ความรู้ที่สะสมมานาน มีหลักการ และเหตุผลในตัวเองที่น่าศึกษา อีกทั้งควรอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

หากท่านผู้อ่านมีข้อเสนอแนะ/คำติชมใดๆ หรือมีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และต้องการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้กับพวกเราชาว ทน. ก็ส่งข้อมูลมาได้ตาม E-mail Address ข้างล่างนี้ค่ะ.....

E-mail Address : nattha_jan@yahoo.com

พบกันใหม่คราวหน้ากับเรื่องราวดีๆ มีสาระเหมือนเช่นเคยใน “สารนำรู้เรื่องนำ”...
สวัสดีค่ะ

25 กันยายน 2550

ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิ หมายถึง พื้น ชัน พื้นเพ

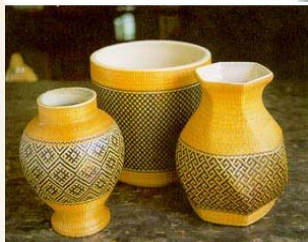
ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่การเรียนรู้และคิด

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น และประสบการณ์ของแต่ละคน ซึ่งได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง และผู้มีความรู้ในชุมชน ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตเป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ลี้ภัยไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และกับธรรมชาติ

โดยทั่วไปนั้น เรามักจะได้ยินคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งมีความหมายที่ใกล้เคียงกัน คือ ความรู้ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น ความรู้ ความสามารถดังกล่าวเป็นสิ่งที่สะสมมานาน เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการ มีเหตุผลในตัวเองที่น่าศึกษา และควรอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป ทั้งนี้ภูมิปัญญาต่างๆ ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น มักจะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิต รวมถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น โดยอาจมีความเกี่ยวพันไปถึงลักษณะทางวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาด้วย

องค์ความรู้ที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 5 สาขาหลักๆ ได้แก่

1. สาขาเกษตรกรรม ได้แก่ ผลงานด้านการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ประมง ทำไร่นา สวนผสม ฯลฯ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรแบบพอเพียง เกษตรที่เอื้อประโยชน์ต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2. สาขาคหกรรม ได้แก่ ด้านอาหาร ด้านงานประดิษฐ์ การตัดเย็บเสื้อผ้า และทำของประดับต่างๆ

3. สาขาศิลปกรรม ได้แก่ การทำจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ และการละเล่นพื้นบ้าน

4. สาขาสาธารณสุข ได้แก่ ความรู้ความสามารถด้านการใช้ยาสมุนไพร และการรักษาโรคแผนโบราณ เช่น หมอนวดแผนโบราณ หมอดำยา เป็นต้น

5. สาขาภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ การแต่งวรรณกรรมพื้นบ้าน การสืบสานอักษรโบราณ วรรณกรรมท้องถิ่น ฯลฯ

6. สาขาอื่นๆ ได้แก่ ความรู้ความสามารถด้านพิธีกรรมต่างๆ ด้านโหราศาสตร์ และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม สอนให้คนเคารพผู้อื่น เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เคารพธรรมชาติ พึ่งพาอาศัยธรรมชาติโดยไม่ทำลาย

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ยังมีเรื่องประเพณีต่างๆ ซึ่งทำให้ชุมชนร่วมใจกันทำกิจกรรมที่เป็นกรรือพื้นแนวทางในการดำเนินชีวิต เช่น งานบุญตามเทศกาล งานพิธีการเกิด การสู่ขวัญ การแต่งงาน และงานศพ เป็นต้น

ความรู้ในเรื่องการทำมาหากินมีอยู่มาก เช่น การทำนาทำไร่ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การจับปลา จับสัตว์ การทำเครื่องมือทางการเกษตร การทำเครื่องใช้ การจักสานด้วยไม้ไผ่หรือด้วยหวาย การทอผ้าทั้งผ้าฝ้าย และผ้าไหม ซึ่งมีลวดลายที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและความคิดของชาวบ้าน การทำเครื่องปั้นดินเผา การแกะสลักไม้และหิน ซึ่งจะพบเห็นได้จากโบราณสถาน และในพิพิธภัณฑ์ต่างๆ

คำว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" คืออะไร

คำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งระหว่างกาลสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ในวิถีชีวิตนั้นชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรม และประเพณี

ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้นั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุล ที่เคารพกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่าคนแก่เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำตักเตือน ตัดสิน และลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านเคารพธรรมชาติรอบตัว ดิน น้ำ ป่า เขา ข้าว แดง ลม ฝน โลก และจักรวาล ชาวบ้านเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว

ภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการทำมาหากินเป็นอย่างไร

แม้วิถีชีวิตของชาวบ้านเมื่อก่อนจะดูเรียบง่ายกว่าทุกวันนี้ และยังอาศัยธรรมชาติและแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากิน แต่พวกเขาก็ต้องใช้สติปัญญาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาให้เพื่อจะได้อยู่รอด ทั้งนี้เพราะปัญหาต่างๆ ในอดีตก็ยังมีไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อครอบครัวมีสมาชิกมากขึ้นจำเป็นต้องขยายที่ทำกิน ต้องหักร้างถางพง บุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ การปรับพื้นที่เพื่อทำนาซึ่งเป็นงานที่หนัก การทำไร่ทำนา ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และดูแลรักษาให้เติบโตและได้ผลเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ การจับปลาล่าสัตว์ก็มีวิธีการ บางคนมีความสามารถมาก รู้ว่าเวลาไหน ที่ใด และวิธีใดจะจับปลาได้ดีที่สุด คนที่ไม่เก่งก็ต้องใช้เวลาและได้ปลาน้อย การล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน

น้ำและป่า

การเกษตรแบบผสมผสานอีกรูปแบบหนึ่ง

การจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ก็เป็นความรู้ความสามารถที่มีมาแต่โบราณ คนทางภาคเหนือรู้จักบริหารน้ำเพื่อการเกษตรและเพื่อการบริโภคต่างๆ โดยการจัดระบบเหมืองฝาย มีการจัดแบ่งปันน้ำกันตามระบบประเพณีที่สืบทอดกันมา มีหัวหน้าที่ทุกคนยอมรับ มีคณะกรรมการจัดสรรน้ำตามสัดส่วนและตามพื้นที่ทำกิน นับเป็นความรู้ที่ทำให้ชุมชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ใกล้ลำน้ำ ไม่ว่าต้นน้ำหรือปลายน้ำได้รับการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรม ทุกคนได้ประโยชน์และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การเก็บกักน้ำไว้ในคราวจำเป็นเป็นการอนุรักษ์
ป่าและแหล่งน้ำ

เครื่องสูบน้ำจากบาดาลแบบง่าย ๆ โดยใช้ไม้ไฟ

ภูมิปัญญาชาวบ้านในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างไร

ภูมิปัญญาชาวบ้านได้ก่อเกิดและสืบทอดกันมาในชุมชนหมู่บ้าน เมื่อหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาชาวบ้านก็มีการปรับตัวเช่นเดียวกัน

ความรู้จำนวนมากได้สูญหายไปเพราะไม่มีการปฏิบัติสืบทอด เช่น การรักษาพื้นบ้านบางอย่าง การใช้ยาสมุนไพรบางชนิด เพราะหมอชาที่เก่งๆ ได้เสียชีวิตโดยไม่ได้ถ่ายทอดให้กับคนอื่น หรือถ่ายทอด แต่คนต่อมาไม่ได้ปฏิบัติ เพราะชาวบ้านไม่นิยมเหมือนเมื่อก่อน ใช้ยาสมัยใหม่และไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือคลินิกง่ายกว่า งานหัตถกรรม ทอผ้า หรือเครื่องเงิน เครื่องเงิน แม้จะยังเหลืออยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้ถูกพัฒนาไปเป็นการค้า ไม่สามารถรักษาคุณภาพและฝีมือแบบดั้งเดิมไว้ได้ ในการทำมาหากิน มีการใช้เทคโนโลยีทันสมัย ใช้รถไถแทนควาย รถไถเดินแทนเกวียน

การลงแขกทำนาและปลูกสร้างบ้านเรือนก็เกือบจะหมดไป มีการจ้างงานกันมากขึ้น แรงงานก็หายากกว่าแต่ก่อน ผู้คนอพยพย้ายถิ่น บ้างก็เข้าเมือง บ้างก็ไปทำงานที่อื่น ประเพณีงานบุญก็เหลือไม่มาก ทำได้ก็ต่อเมื่อลูกหลานที่จากบ้านไปทำงานกลับมาเยี่ยมบ้านในเทศกาลสำคัญๆ เช่น ปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา เป็นต้น

การลงแขกทำนา เกี่ยวข้าว

สังคมสมัยใหม่มีระบบการศึกษาในโรงเรียน มีอนามัย และโรงพยาบาลมีโรงหนัง วิทย์ โทรทัศน์ และเครื่องบินเหิงต่างๆ ทำให้ชีวิตทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนไป มีตำรวจ มีโรงมัสยิด มีเจ้าหน้าที่ราชการฝ่ายปกครอง ฝ่ายพัฒนา และอื่นๆ เข้าไปในหมู่บ้าน บทบาทของวัด พระสงฆ์ และคนเฒ่าคนแก่เริ่มลดน้อยลงไป

การทำมาหากินก็เปลี่ยนจากการทำเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการขาย ผู้คนต้องการเงินเพื่อซื้อเครื่องบริโภคต่าง ๆ ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป ผลผลิตจากป่าก็หมด สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ผู้นำการพัฒนาหลายคนที่มีบทบาทสำคัญในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศ เริ่มเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน หน่วยงานทางภาครัฐและเอกชนให้การสนับสนุน และการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ พื้นฟู ประยุกต์และค้นคิดสิ่งใหม่ ๆ ความรู้ใหม่เพื่อประโยชน์สุขของสังคม

การถ่ายทอดความรู้ คือ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถูกถ่ายทอดให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมาย โดยไม่ได้ผ่านระบบการเรียนการสอนจากสถาบันใดๆ แต่เป็นการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว และถ่ายทอดโดยใช้วิธีการสาธิต คือ การที่เยาวชนได้เรียนรู้จากการปฏิบัติของผู้ใหญ่ในครอบครัวหรือชุมชน และวิธีปฏิบัติจริง คือ การฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิต และปฏิบัติจริงซ้ำๆ จนเกิดความชำนาญ

ภูมิปัญญามีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ แล้วพัฒนาเลือกสรรปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้น จนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

ความทันสมัยในโลกยุคปัจจุบันทำให้คนไทยมีโอกาสที่จะได้รับรู้ข่าวสารกว้างขวาง ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวมากขึ้นผ่านทางสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ส่งผลให้คนไทยในยุคปัจจุบันมีความรู้ความสามารถหลากหลาย กล้าคิด กล้าแสดงออก และกล้าทำมากขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นข้อดีในฐานะที่เราเป็นคนไทย เราสามารถช่วยกันพัฒนาถิ่นที่อยู่อาศัยของเราได้จากการประยุกต์ความรู้ความสามารถและโอกาสที่กว้างขวางของเราในปัจจุบัน ให้เข้ากับความรู้เดิมจากวิถีชีวิตที่เป็นมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นของตน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากมาย

แหล่งที่มาข้อมูล

<http://kanchanapisek.or.th/kp6/BOOK19/chapter8/t19-8-m.htm>

<http://www.nfe.go.th/042103/digit-lib/wisdom1.html>

<http://www.mcc.cmu.ac.th/mcceng/graduate/Agro723/Exam/Answer%203.html>

**“ความรู้...มิใช่อยู่แต่ในห้องเรียน มิใช่อยู่แต่ในหนังสือ
บางคราอยู่รอบตัวเรา บนต้นไม้ ในสายน้ำ ใต้ก้อนหิน”**

...ร่วมสร้างสรรค์ความรู้บนเว็บโดย...

สำนักส่งเสริมและประสานมวลชน กรมทรัพยากรน้ำ